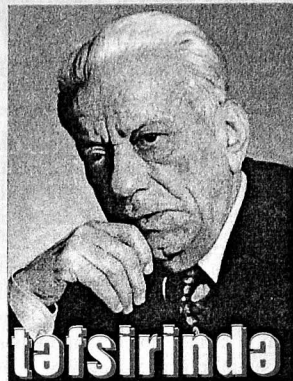

● Mələhət AĞAYEVA,
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
Teatr, kino və televiziya şöbəsinin
kiçik elmi işçisi

Bəxtiyar Vahabzadənin "İkinci səs" pyesi müxtəlif rejissorların təfsirində

XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələrindən biri də Bəxtiyar Vahabzadədir. Onun çoxşaxəli yaradıcılığının mühüm qollarından birini də dramaturgiya təşkil edir. XX əsrin 60-cı illərindən teatrda sıx ünsiyyət quran şair-dramaturq həm lirik-psixoloji, həm də tarixi-fəlsəfi pyesləri ilə milli teatrimizin zənginləşməsində böyük rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin müasir mövzularda qələmə aldığı "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Hara gedir bu dünya?", "Cəzasız günah", "Rəqabət" kimi dram əsərləri günün aktual problemlərindən, müasirimizin daxili dünyasından, daim təzələnməli həyat və insan münasibətlərindən söz açmaqla gerçəkliyin ən müxtəlif tərəflərinə diqqət cəlb etmiş, layiqli təcəssümünü taparaq, yarım əsrə yaxın bir müddətdə Azərbaycan səhnəsindən düşməmişdir.

İlk tamaşası 1969-cu ilin aprelin 19-da Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində oynanılmış "İkinci səs" pyesi Bəxtiyar Vahabzadənin bir dramaturq kimi milli teatr aləmində uğurunu xəbər verən ilk əsər hesab olunur. Lirik-psixoloji dram janrında yazılmış əsər müəllifin səhnədə təcəssümlənən ilk pyesi olmasa da, böyük səhnəyə yol aç-

mış, geniş tamaşaçı marağı qazanmış birinci əsəridir. Bu pyes B.Vahabzadənin ən çox səhnəyə qoyulan əsəri oldu.

1969-cu il tamaşasından sonra, 1981-ci ildə Akademik Milli Dram Teatrının bir daha bu pyesə müraciət etməsi və hər iki halda tamaşaların repertuarda uğurla özünə yer tapması, 1993-cü ildə Azərbaycan televiziyasında teletamaşasının hazırlanması da pyesin müvəffəq olduğundan xəbər verən faktlardır.

Əsərin 2000-ci ildə rejissor Ağakişi Kazımov tərəfindən Almaniyada fəaliyyət göstərən Türk Dövlət Teatrında səhnəyə qoyulmasını da bura əlavə etsək, "İkinci səs"i B.Vahabzadənin dramaturji yaradıcılığı boyu ən səhnədən düşməyən pyesi hesab etmək olar.

Pyesin səhnə uğurunda məhz B.Vahabzadə dramaturgiyasına xas olan lirik-psixoloji üslubun rolu ümumdür. Belə ki, zamanlar dəyişir, hər dövrdə pyesin mündəricəsində olan bu və ya digər problemə, mövzuya, məsələlərə üstünlük verilərək qabardılır, insanın mənəvi dünyası ilə bağlı olan iç mübarizələri isə həmişə üslubda qorunub saxlanılır.

"İkinci səs" əsərinin adı teatr tarixində müasirlik probleminə həsr olunmuş, onu psixoloji realizm prizmasından həll edən tamaşalar sırasında sadalanır. Ta-

maşaya milli teatrın artıq tam formalaşmış lirik-psixoloji səhnə təcrübəsi əsasında rejissor Əşrəf Quliyev quruluş vermişdi. Teatr ictimaiyyəti və ədəbi tənqidin reaksiyalarına əsasən, tamaşa uğurlu alınmışdı: "Rejissor Əşrəf Quliyev pyesi yaxşı aktyor ansamblı, maraqlı və müasir bir səhnə tərtibatı ilə düzgün təcəssüm etdirə bilmişdir" (1).

Tamaşanın ümumi ruhu, pyesin səhnə həlli, rəssam işi, musiqi tərtibatı, xarakterlərin qabardılması və aktyor oyunu bütövlükdə razılıq doğurmuşdu. Əsas yaradıcı heyət: quruluşçu rejissor Əşrəf Quliyev, rəssam Elçin Məmmədov, bəstəkar Azər Rzayev, əsas rollarda: Həsənağa Salayev (Rəşad), Səməndər Rzayev (ikinci Rəşad), Hökümə Qurbanova (Arzu), Məhluqə Sadıqova (ikinci Arzu), Leyla Bədirbəyli (Həyat), Həsən Məmmədov (Fikrət), İsmayıl Osmanlı (Şükür), Ətayə Əliyeva (Mələhət), Mirvari Novruzova (Zeynəb), Qətibə Mirzəyeva (İradə) ümumən işin öhdəsindən bacarıqla gəlmişdi.

Rejissor Ə.Quliyevin dramaturq fikrinə istinadla yadda qalan maraqlı səhnələr yaratması, münaqişələrin əsasən psixoloji planda, obrazların daxili aləmində davam tapması, epizodların mənəvi sarsıntılarla, ruhi keçidlərlə zənginliyi, bütün bu mürəkkəbliyə baxmayaraq aktyorların səhnə vəziyyətlərini təbii və inandırıcı canlandırmağa nail olması tamaşanın ümumən bəyənən məziyyətləri idi.

Belə ki, ədəbi tənqidin fikrincə, bütövlükdə rejissor "gözəl seçdiyi aktyor ansamblı, rəssam və bəstəkarla birlikdə forma və məzmun cəhətdən həqiqi müasir tamaşa yaratmışdı" (2).

Rəmzi qatın açılmasında əsas bədii vasitələrdən biri - bu tamaşada ilk dəfə belə geniş miqyasda istifadə olunan "ikinci səs" üslubudur. Amma ən çox mübahisələr doğuran da elə bu məqam olmuşdu. Əvvəla, ikinci səsin təqdim üsulu - "ikinci səs" in "ikinci adam" a çevrilməsi heç də birmənalı qarşılanmamışdı.

Bu, "ikiləşən qəhrəmanların söhbətini məhz "daxili nitq" kimi - vicdanla, ikinci mənə dialog kimi qavramağı çətinləşdirmişdi" (1).

N.Əbülfəzloğlu qeyd edirdi ki: "Adətən belə səslər, daha doğrusu, vicdan səsi qayıbanə verilməlidir", hətta naturalistik yanaşmadan çıxış edərsək, tamaşadakı variantı bütövlükdə qəbul etməyirdi: "Əgər buna ehtiyac vardsa, onda dramaturq və rejissor ikinci səsi canlandırıcıları zaman heç olmazsa onları qəh-

rəmanların özlərinə oxşadaydılar. Axı ikinci səs həmin xarakterlərin öz vicdanlarının səsidir" (3).

"İkinci səs" pyesində qaldırılan əbədi sevgi və mənəvi-əxlaqi insan problemləri öz aktuallığını daima saxlayırdı. Heç təsadüfi deyil ki, 1981-ci ildə Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrı yenidən "İkinci səs" pyesinə müraciət etdi. Bu dəfə "Kimdir haqlı?" adı ilə Lütfi Məmmədboyovun quruluşunda tamaşaya qoyulan pyesin ilk tamaşası 1981-ci il dekabrın 27-də göstərildi. Və ictimai rəy, tamaşanın doğurduğu müsbət rezonans milli teatrın yenidən pyesə müraciətdə yanılmadığını sübut etdi.

Bu illər milli həyatda mənəvi-əxlaqi problemlərin xüsusən kəskinləşdiyi, şəxsiyyət və cəmiyyət qarışılmasının aktuallaşdığı, gerçəklikdə baş verən aşınma proseslərinə qarşı daxili "mən" duyğusunun həssaslıq və müqavimətinin artdığı illər idi. Bu isə "İkinci səs" pyesinə tamam yeni nəzərlə baxmağa, onu günün kontekstində oxumağa imkan verirdi.

Tamaşadan sonra ədəbi tənqid doğru vurğulayırdı ki, "Pyesin mövzusunun ancaq ailə-məişət mövzusu hesab etmək kökündən yanlış olardı. Ailə-məişət məsələləri olsa-olsa burada adicə fondur, müəllifin başlıca qayəsi özünüdərketmə prosesində insanın mənəvi kamilliyə, paklığa ucalmasını göstərmək, açmaqdır. Əsərin ideyası da buna xidmət edir" (4).

Rejissor tamaşada haqlı olaraq məhz bu qatı qabardır, vicdan problematikasını, "Kimdir haqlı?" sualını pyesin və hər bir obrazın təcəssümündə başlıca qayəyə çevirirdi.

Tamaşanın kəsb etdiyi yeni ritm, intonasiya, publisist və romantik üslub çalarları da bununla bağlı idi. Bu, heç də lirik-psixoloji pyesin konflikt əsasını dağıtmır, əksinə, burada yeni imkanlar tapıb üzə çıxarır, müasir psixologizmin parametrlərini sərgiləyirdi.

İlham Rəhimlinin sözləri ilə desək, "L.Məmmədboyov pyesin mayasındakı romantik çalarları lirik-psixoloji üslublu tamaşanın ruhuna aşılaraq, romantik təmayülü adı ailə-məişət hadisələrinin ictimai-fəlsəfi kontekstində araşdırmağa səy göstərmişdir.

Həmin kontekstdə əməl və vicdan isə bir estetik kateqoriya kimi hər bir personajın əməli ilə hissi, hərəketi ilə arzusu arasında dominant rol oynayır. İkinci səsə - vicdana hesabətə şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi kamilliyinin meyarı funksiyasını daşıyır" (5).

Rejissor yeni quruluşda ikinci Rəşad, ikinci Arzu obrazlarını süjetin inkişaf xəttindən çıxarmaqla ikinci səsi (vicdan) bilavasitə obrazların daxili mündəricəsinin gücləndirilməsinə yönəlmişdi. Bununla da tamaşanın sürəti- ritmi artmış, səhnədə fəaliyyət xətti konkretləşmiş, diqqət daha çox obrazların daxili aləmində, mənəvi-psixoloji yaşantılarında cəmləşmişdi. Açıq publisistika mövqeyi tamaşada dialoq-mübahisələrə geniş meydan açdı. Bu işə birbaşa psixologizmi gücləndirir, fəlsəfi qayəyə diqqət çəkirdi.

Rəssam Solmaz Haqverdiyeva tamaşanın ümumi ruhuna və poetikasına uyğun "romantik lirizmi saxlamaq üçün aydın xətlə, konkret tərtibatdan və isti rənglərdən məharətlə istifadə etmişdi" (5).

Qeyd etmək lazımdır ki, obrazların xarakterinə və daşıdıqları ictimai yükə uyğun olaraq həmin ayrıntılar aktyor ifasında da kəskin seçilirdi. Rejissor aktyor seçimində daha çox rola uyarlıq, təbiilik keyfiyyətlərinə üstünlük vermiş, bir sıra obrazları eyni zamanda müxtəlif ifa tərzli aktyorlara (Arzu - Vəfa Fətullayeva, Zəmfira Nərimanova, Rəşad - Əlabbas Qədirov, Həyat - Səfurə İbrahimova, Mələhət - Sevil Xəlilova, Gülnarə Nəsirova, Şükür - Hamlet Qurbanov, Fikrət - Rafael Dadaşov, Zeynəb - Zərnigar Ağakişiyeva, Bəsti Cəfərova, İradə - Sevil Abbasova) tapşırmaqla, rəngarəngliyə müvəffəq olmuşdu.

Tənqidçi Aydın Məmmədov "Vicdanın səsi" adlı məqaləsində yazırdı: "Kimdir haqlı?" tamaşasının

müvəffəqiyyətli alınmasını təmin edən əsas amillərdən biri də aktyor oyunudur. Xarakterlərin psixologiyasında gedən mübarizə, lirik və tragik çalarların bir-birini əvəz etməsi və tamamlaması, toxunulan problemlərin müasirliyi və doğmalığı aktyorlara bacarıqlarını üzə çıxartmaq üçün geniş imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tamaşa üçün ümumən uğurlu, xarakterlərin ruhuna uyğun aktyor heyəti seçilmişdir" (6).

"Kimdir haqlı?" tamaşasının quruluşu əvvəlki tamaşadan ("İkinci səs"dən-M. Ağayeva) səhnə həlli baxımından daha təbiiyi, dolğunluğu və konseptuallığı ilə fərqlənmiş, bu təkcə müəllifin və rejissorun uğuru deyil, bütövlükdə teatr kollektivinin uğuru kimi qiymətləndirilmişdi.

Tamaşaya baxdıqca dramaturqun yaradıcılığını tamaşaçılara sevdiren ən ümdə cəhət - lirik "mən" in özünü dərk etməyə can atması, bütün qüsurları, günahları kənardə deyil, özündə axtarması, "ikinci səs" i - vicdanın səsinə araması rejissorun başlıca qayəyə nail olduğunu göstərdi. Vicdan kateqoriyası bu tamaşada hər bir şəxsin ictimai məsuliyyətini artırdı, mənəvi-əxlaqi mövqeyə həssaslıq, başqalarının taleyinə yana bilmək qabiliyyəti tərbiyə etdi...

Ə d ə b i y a t

1. Qarayev Y. "İkinci səs"lə söhbət. "Kommunist" qəzeti - 29 iyun 1969-cü il.
2. Məmmədov C. "İkinci səs". "Bakı" qəzeti - 21 iyun 1969-cü il.
3. Nizami Ə. Gecikmiş məhəbbət. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti - 21 iyun 1969-cü il.
4. Əkbərzadə Ş. "Kimdir haqlı?". "Bakı" qəzeti - 13 yanvar 1982-ci il.
5. Rəhimli İ. Vicdan və hissin poetikası. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti - 29 yanvar 1982-ci il.
6. Məmmədov A. Vicdanın səsi. "Kommunist" qəzeti - 27 yanvar 1982-ci il.

Резюме

Статья освещает сценические воплощения пьесы народного поэта, драматурга Бахтияра Вагабзаде "Второй голос", поставленной 19 апреля 1969 г. режиссером Ашрафом Кулиевым и 27 декабря 1981 года Лютфи Мамедбековым. Автор на основе архивных документов, театроведческих рецензий анализирует режиссерскую трактовку, сценическое оформление, актерскую игру и сопоставляет постановки пьесы в разных режиссерских интерпретациях.

Summary

The article throws light upon stage incarnations of the play of the people's poet, playwright Bakhtiyar Vaghabzade "The second voice" performed on April 19, 1969 by the producer Ashraf Guliyev and on December 27, 1981 by Lutfi Mammadbayov. On the basis of archive documents, theatre notices the author analyses producer interpretations, stage design, acting and compares staging of plays in various producer interpretations.